

# FEKETE ISTVÁN, A SZOCIÁL- KONZERVATÍV

P A Á R Á D Á M

Fekete István (1900–1970), *A koppányi aga testamentuma*, a *Zsellérek*, a *Kele*, a *Lutra*, a *Tüskevár*, a *Bogáncs* és a *Vuk* írója mindenki számára ismerős, hiszen egyike a legolvasottabb magyar íróknak. Ahogyan az irodalomtörténeteszek megállapítják, Fekete nem tartozott a direkten politizáló írók közé. Sánta Gábor irodalomtörténész, Fekete életművének kutatója szerint „aktívan nem politizált, egyetlen pártnak sem volt tagja [...] Világnézetéről kevés bizonyosat tudunk, inkább közvetett utalások alapján következtethetünk rá.”<sup>1</sup> Az életpálya első szakaszában (1937 és 1946 között) írott színdarabjai, regényei természetesen tartalmaztak közéleti, társadalompolitikai utalásokat. Második regénye, a *Zsellérek* és a *Doktor Kovács István* forgatókönyve miatt jobboldali radikális hírbe került, ami oka lett Rákosi-kori mellőzöttségének. 1945-ben indexre tették a *Zsellérek*et.<sup>2</sup> 1947-ben az ÁVO bántalmazta az író. Fekete a Rákosi-korszakban az asztalfióknak írt, ezeket az éveket a kunszentmártoni halászkiskolában vészelte át, és csak 1955-ben tért vissza az irodalmi életbe. Népszerűségéhez alighanem hozzájárult – vitathatatlan tehetsége mellett – az is, hogy személyében összekötött két korszakot: rajta kívül nem sokan mondhatták el magukról a Kádár-korszakban, hogy a Herczeg Ferenc nevéhez kötődő, 1945 előtti konzervatív, ún. „népnemzeti” iskola alkotói köréhez tartoztak, így sokak számára Fekete Istvánt olvasni fölért a háború előtti konzervatív ízlés és értékek őrzésével. Míg a Horthy-korszak ünnepezt írófejedelme, Herczeg csak az 1980-as években tért vissza a könyvespolcokra, addig Fekete regényei ott sorakoztak minden lakásban, még akkor is, ha persze a rendszer igyekezett – más írókhoz, például Tersánszky Józsi Jenőhöz, Nemes Nagy Ágneshez, Weöres Sándorhoz vagy Szombathy Viktorhoz hasonlóan – „ifjúsági” szerzővé stilizálni Fekete Istvánt.

Fekete a szülői házból hozott római katolikus vallásosság, valamint a közös élmények és érdeklődés (mint a vadászat) következtében megtalálta a hangot a Horthy-kor mérsékelt konzervatívjaival. Támogatói, mint Kittenberger Kálmán, Csathó Kálmán, Széchenyi Zsigmond és Zsindely Ferenc, ebből a körből kerültek ki.<sup>3</sup> Fekete e kapcsolatrendszer miatt sem törekedhetett a rendszerellenzéki szerepre, tekintve, hogy a Horthy-korszakban több politikai pozíciót betöltő, így 1939-től miniszterelnökségi államtitkárként dolgozó Zsindely Ferenc szerzett állandó hivatali állást neki a Földművelésügyi Minisztériumban.<sup>4</sup>

1 SÁNTA GÁBOR: „*Hungara Hungaris cano*” (*Zsellérek – A hazatérés regénye*) = FEKETE ISTVÁN: *Zsellérek*. Lazi, Szeged, 2009. 250.

2 BEKE ALBERT: *A behódolt velszi bárdok kora. A magyarországi írók és a hatalom viszonya a Rákosi- és Kádár-korszakban*. L'Harmattan, Bp. 2022. 234.

3 SÁNTA: *l.m.* 257.

4 *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója. 1941. február 25. – 1946. március 9.* szerk. SZEKÉR NÓRA, ÁBTL–Kronosz, Bp.–Pécs, 2021. 726.

Mindazonáltal mítosz, hogy Fekete István teljesen apolitikus lett volna. Ha a politika szó alatt nem a politikai versenyt (*politics*), hanem a közügyekkel való foglalkozást értjük, a társadalompolitikát, illetve a közpolitikát (*policy*), akkor tetten érhető Fekete politizálása egyes cikkekben. Fekete ízlésétől, értékrendjétől távol álltak a liberális és baloldali (szocialista, polgári radikális) irányzatok, ám a szélsőjobboldal is. Fekete szociálkonzervatívnak tekinthető, és ez egyben megmagyarázza, miért nem emlékezünk rá politizáló szerzőként. Egyrészt az aktuális pártpolitikától távolságtartó társadalompolitikai kérdéseket sokszor nem tekintik valódi politikának – holott az lenne igazán a *közösség ügyeivel való foglalkozás*, ilyen értelemben, azaz a politika szó arisztotelészi értelmében, Fekete nagyon is *politizált*. Másrészt felejtésnek oka az is, hogy amikor Fekete megjelent az irodalmi életben (1937–39), akkor nem a konzervatív (és liberális) elméleteknek állt a zászló, hanem a radikális hangú és programú jobb- és baloldali irányzatok – olykor egymást sűrűn átszövő – mozgalmainak. E tanulmányban Fekete István megjelent cikkei alapján mutatom be az író nézeteit, és kevesebb figyelmet fordítok a jól ismert regényekre.

## AJKÁRÓL BUDAPESTRE

Fekete István 1924-ben szerezte meg agronómusi diplomáját a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián, ahol a magyar irodalom és közélet számos kiválósága mellett Bethlen István is tanult, ezt követően a bakócai Majláth-, majd az ajkai Nirnsee-uradalomban dolgozott gazdatisztként.<sup>5</sup>

Érdeemes megismerkedni Nirnsee Ferencel, mert a későbbiek során Fekete mindinkább ellentétbe került munkáltatójával. Ennek oka az volt, hogy Fekete a '30-as évek végétől bevonódott az irodalmi életbe, és az írás meg a nagybirtok igazgatása nem ment együtt. Ám kétségkívül szerepet játszott az is, hogy Fekete, ahogyan egyre többet írt a sajtóban, egyre többször érintett társadalmi

kérdéseket. Például kritizálta a nagybirtokot, ami minimum furcsának tűnt egy gazdatiszt részéről. Nirnsee Ferenc nagybirtokos egy magyar szabadságharcot huszárként végigküzdő svéd bevándorló nemesi előnevet (ajkai) szerző unokája

»**feszegette a földreformot,  
kritizálta a nagybirtokot**

volt. Egy korabeli kiadvány így jellemezte Nirnsee Ferencet: „Példaképe a talpig becsületes, munkáért élő férfiúknak, aki kora ifjúságától kezdve hangyaszorgalommal dolgozott és alkotott s noha hazafias és jótékony célokra valósággal vagyontalán áldozott, Dunántúl egyik legtekintélyesebb birtokosává küzdött fel magát. Veszprém vármegyében több ezer holdas birtoka van és az övé az ajkai szénbánya tulajdonjoga is. Győri sertéstenyészete és hizlalója világhírnévnek örvend.”<sup>6</sup> Nirnsee tehát nemcsak nagyhatalmú földbirtokos volt, de nagylelkű munkáltató is. Ám még így is rossz szemmel nézte, hogy gazdatisztje társadalmi kérdésekkel foglalkozik, s olykor nem tartózkodik a földreform feszegetésétől.

Fekete a '30-as években rendszeresen publikált vadászati témákról, a magyarság vadász- és halászhagyományairól a *Nimród* folyóiratban. Kittenberger Kálmán szerkesztő fölismerte az ajkai intéző valóságmegfigyelő képességét, stílusában meglátta a leendő író. Kittenberger összeismertette Feketét a népszerű színműíróval, Csathó Kálmánnal, akinek révén Fekete előtt megnyílt a kor két rangos lapja, a *Budapesti Hírlap* és az *Új Idők*. Idővel aztán terhekké vált számára a gazdatiszti munkakör. Egyre gyarapodott a közéleti szerepvállalása. Fekete István 1940. február 2–11. között előadást tartott a Magyar Gazdatisztek Országos Egyesületének budapesti továbbképző tanfolyamán, ahol a paraszt-ságról és gazdálkodásról szóló ismereteit osztotta meg a hallgatósággal.<sup>7</sup>

5 LÓDI István: *Tutajos és Vuk „atyja” – Fekete István élete*. Újkor.hu, 2020. január 25. <<https://ujkor.hu/content/tutajos-es-vuk-atyja-fekete-istvan-elete>>

6 *Győr szabad kir. városi és Győr-Moson-Pozsony k. e. e. megyei fejek*. szerk. HALÁSZ Imre – PALATINUS József, Pohárnik Pál kiad., Győr, 1934. 188.

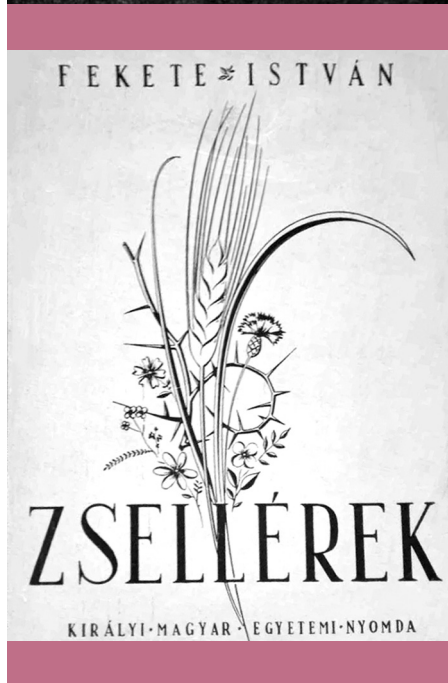
7 SÁNTA Gábor: *Fekete István tünődései* = FEKETE István: *Tünődések*. Lazi, Szeged, 2010. 213.

## A KÖRNYEZETVÉDŐ

Fekete először olyan kérdésekről írt, amelyek illeszkedtek a *Nimród* vadászlap jellegéhez. A társadalmi kérdésekben való elkötelezettség megjelent ezekben az írásokban. Mindenekelőtt igyekezett hangsúlyozni ember és természet együttélését, valamint a hagyományok észszerű megtartását.

Az ajkai gazdatiszt igyekezett rehabilitálni a kissé lenézett halászatot, mondván, hogy „a nagy ázsiai pusztákon nyugat felé vándorló magyarságról ha olvasunk, az állattenyésztés mellett mindkét foglalkozási ágat ott találjuk: vadászatot és a halászatot. Mindig így: vadászat és halászat. Pedig az első hely kétségkívül a halászatot illeti meg.”<sup>8</sup> Fekete azzal érvelt, hogy a halászat biztosabb zsákmányt ígért, kevesebb fáradsággal. A halászmesterség ősiségének bizonygatása nyelvészkedésre indította: szerinte az idegen vadászati szavak a magyar nyelvben és ugyanakkor a halászkifejezések finnugor-magyar jellege tanúsítják, hogy a magyarság a népvándorlás során, majd a Kárpát-medencében eltöltött ezer év alatt semmivel nem érezte kevésbé méltónak a halászatot, mint a vadászatot. Mint írja, „ne csodálkozzunk hát azon, hogy a halász nyelve is a mai napig megmaradt szinte érintetlen turániságában, amikor a tiszai halász ugyanazokat a szerszámokat használja és ugyanúgy nevezi, mint Volga menti őse.”<sup>9</sup> Míg a földesurak a 17–19. században kisajátították az erdőket és a vadászati jogot, a halászatot bérbe adták halászközösségeknek, ún. bokroknak, így a folyó mentén élő jobbágyok tovább gyakorolhatták a halászat jogát.

Más alkalommal egy félreismert foglalkozás, a vadőr megbecsülésére és jogi, sőt fizikai védelmére szólítja föl a közönséget, illetve a törvényhozókat. A *Névtelen hősök* című cikk líraian indul, az olvasó lelki szeme előtt bukolikus kép tárul föl, erdőprémes hegyek előterében, zöld mezőn kényelmes tempóban bandukoló, zergetollas kalapú vadőr alakjával: „Sokan vannak, akik, ha a vadőrre gondolnak, csak napsugaras képét látják az erdőnek, a hegynek csak messze látó tiszta levegőjét érzik, a tavaknak csak alkonytört ragyogását s a nádasoknak májusi suttogását, amikor a béke és a csend úszik a levegőben.”<sup>10</sup> Ám a cikk váratlan fordulattal ismerteti a vadőrök ellen elkövetett gaztetteket. Fekete szomorú konklúziója, hogy senki nem védi a vadőrt, aki vigyáz a nemzet kincsére, a természet javaira, a vadállományra. Az orrvadászok elleni küzdelemben a vadőrök élete és fizikai épsége nincs biztonságban, mint írta: „Tudok olyanról, aki egész életére nyomorék lett, aki évekig vándorolt egyik kórházból a másikba, akit búcsú napján vertek agyon.” Fekete kárhóztatta a társadalmat, kivált az országgyűlést, a vadőrök sorsa iránti érzéketlenség miatt. Mint írta, ha valaki az országban, akkor a vadászok által meggyilkolt vadőr megérdemel egy emlékművet. Fekete fölháborodása egy elfeledett foglalkozási csoportért bizony ma is aktuális lehet – például a szubszaharai Afrikában, ahol mai napig a vadőrök élet-halál harcát vívnak az orrvadászokkal, és minden héten vadászó bandák meggyilkolnak két-három vadőrt.<sup>11</sup> Mindezt a gazdag országokból érkező állat- és trófea gyűjtők hasznára. Fekete cikke a harmadik világ természetvédelmével kapcsolatban is sokat



Fekete István 1941-ben és híres könyve, a *Zsellérek* (1939) első kiadása

8 FEKETE ISTVÁN: *Múltunk és nyelvünk = Tünődések. I.m. 7.*

9 Uo. 8.

10 FEKETE ISTVÁN: *Névtelen hősök* [1940] = *Tünődések. I.m. 109.*

11 Tanzániában és a Kongói Demokratikus Köztársaságban a felmérések szerint a vadőrök 75 százaléka érzi úgy, hogy a helyi közösség tagjai fenyegetik a munkája miatt, és 54 százalékuk nem ajánlaná gyerekeinek ezt a munkát – ami „rossz hír a kihalás szélére jutott elefántoknak, orrszarvúknak és gorilláknak”, vagyis a leginkább veszélyeztetett fajoknak. (*Letter from Africa. Game rangers in danger.* BBC, 2016. augusztus 4. <<https://www.bbc.com/news/world-africa-36951644>>)

mondana, ha a magyar társadalom fölismerne a párhuzamokat az egykori, a mainál jóval szegényebb Magyarország és a mai, szegény, harmadik világhoz tartozó országok között.

A halászat mint ősi mesterség, valamint a vadőr megbecsültségére való figyelmeztetés révén nem lenne nehéz Fekete Istvánban egy korai zöldet látni. A zöld mozgalom ugyanis több mint természetvédelem: a zöld mozgalom hangsúlyozza a táj és ember szimbiózisát.<sup>12</sup> Fekete ebben a cikkeiben, de egész irodalmi életművében is, kiállt az észszerű mértékű modernizáció mellett, amely még nem veszélyezteti a természetet.

## GAZDATISZTEK ÉS AGRÁRPROLETÁROK

Fekete István néha elkalandozott olyan témák felé, amelyek elvezettek a földművelés, erdőgazdálkodás és közgazdaság területéről a társadalom széles részét érintő társadalmpolitika terepére. A '30-as években a *Gazdatisztek Lapjában* publikált írásai tanúskodnak társadalmi érzékenységről. A továbbiakban két területen – a gazdatisztek megítélése és az agrárproletariátus sorsa – vizsgálom meg Fekete problémafelvetését.

Kritizálta a magyar társadalomra jellemző címkórságot, ugyanakkor védte a gazdatiszti mundér becsületét, s bírálta azt a folyamatot, hogy a gazdatisztek az irodalomban és a színpadon nevetséges, szájalmas és primitív alakokként ábrázolják.<sup>13</sup> A gazdatisztek védő írása a fölháborodás kifejezésével indul: „Szomorú téma! Szomorú egyrészt, hogy mennyire nem ismernek bennünket, másrészt, hogy milyen múlt századbeli tudatlanságban és témahiányban élnek egyes íróink, akik újra és újra előhúzzák a gazdatisztnak már a ponyvairodalomban is megunt Mokány Berci dohányzacskós, trágyaszagú alakját.”<sup>14</sup> Visszatérő panasz hangzik el itt Fekete részéről: a magyar társadalom egyes csoportjai nem ismerik egymást! A közönség annyit tud a gazdatisztről, amennyit a színpadon lát. És a közönség mit tud erről a foglalkozási csoportról az irodalom alapján? Legfőljb, hogy a gazdatiszt „műveletlen, közönséges, darabos és jóindulatúan, de megdöbentően buta”. Fekete figyelmeztetett arra, hogy annak idején a huszártiszt volt a színpadi szerzők állandó céltáblája, miszerint minden huszártiszt házasságszédelő, hozományvadász, műveletlen dzsentri stb. Fekete óvatosan utal arra,

hogy ez az ábrázolás hozzájárult a magyar katona nagyközönség és külföld előtti lejáratódásához, amiből adódik a következtetés, hogy az író felelősnek tekintette a rosszindulatot és propagandát az 1918-as összeomlásért. Végül megszólította az írókat, kérve őket, hogy ne higgyenek a gazdatisztekéről szóló pletykáknak, egyúttal nem állta meg, hogy oda ne szúrjon az értelmiség azon részének, amely egykor támogatta a Tanácsköztársaságot: „Legyen meggyőződve az író úr, hogy általában kultúrlények vagyunk... A háborúból kivettük a részünket, és belénk nem esett semmiféle nemzetrontó filoxéra.”

Am Fekete foglalkozott a rendszer szempontjából rizikós kérdésekkel is. A *Gyár, a bányá és a föld* című cikkében szót emelt a mezőgazdasági munkásság szociális helyzetének rendezéséért.<sup>15</sup> Ritkán gondolunk arra a Fekete Istvánra, aki követelte a társadalombiztosítás kiterjesztését az agrárproletariátusra. Mint írta, „a cselédnek és más mezőgazdasági munkásnak nincs beleszólása a saját sorsának irányításába” – eddig egy népi író sorait olvashatnánk. De rögtön ugyanebben a mondatban Fekete azt írta, hogy a cselédek „gazdái” és gazdatisztjei „éppen úgy nem tudnak szabotálni, szervezkedni, mint maga a cseléd”.<sup>16</sup> Vagyis szimbiózisban látta cseléd és földbirtokos viszonyát, és kettejük szövet-

és a cselédnek és más mezőgazdasági munkásnak nincs beleszólása a saját sorsának irányításába” – eddig egy népi író sorait olvashatnánk. De rögtön ugyanebben a mondatban Fekete azt írta, hogy a cselédek „gazdái” és gazdatisztjei „éppen úgy nem tudnak szabotálni, szervezkedni, mint maga a cseléd”.<sup>16</sup> Vagyis szimbiózisban látta cseléd és földbirtokos viszonyát, és kettejük szövet-

12 Lásd a *Kommentár* 2020/1. számának *Teremtésvédelem* című blokkösszeállítását.

13 FEKETE István: *Gazdatisztek a színpadon és az irodalomban* [1936] = *Tünődések*. I.m. 175–176. és Uő.: *Még egyszer a „címkórságról”* [1940] = *Tünődések*. I.m. 169–172.

14 FEKETE: *Gazdatisztek...* I.m. 175.

15 FEKETE: *A gyár, a bányá és a föld* [1938] = *Tünődések*. I.m. 150–156.

16 Uő. 155.

írásai társadalmi  
érzékenységről  
tanúskodnak





**Népi arc –**  
Korabeli képillusztráció  
Fekete István *Gyeplő nélkül*  
című regényrészletéhez  
(*Új Idők*, 1946. 40. szám, 689.  
oldal, Rédei György felvétele)

ségében bízott, a merkantil (iparpártoló) érdekekkel szemben – ez meg érthetővé teszi, miért nem vált Fekete népi íróvá. Fekete harmonikusnak látta (alapvetően) a mezőgazdasági munkás és munkáltatója kapcsolatát, és ha valakit hibáztatott a szociális reformok elmaradásáért, az az iparnak kedvező lobbierdek volt.

A *Fölösleges több mezőgazdasági szakember* című 1939-es cikkében kritikával illette azt a tervet, amely előirányozta egy negyedik gazdasági akadémia alapítását a meglévő magyaróvári, keszthelyi és debreceni mellett.<sup>17</sup> A *föld elindult* című cikke közvetlenül reflektál a népiek legfontosabb témájára. Fekete óvatosan kiállt a földreform mellett, de tévedésnek tartotta a nagybirtok ősárlását is, és támogattott egy gazdasági érdekekre figyelő földreformot, amely mentes az érzelmi szempontoktól (valójában persze a földosztás legkevésbé sem csupán közgazdasági kérdés volt a népi írók számára, nem is csupán társadalompolitikai, hanem a legteljesebb értelemben érzelmi kérdés, egy évszázados küzdelem betetőzése, a nép fölsszabadításának nélkülözhetetlen lépése).<sup>18</sup> Visszautasította a feltételezést, miszerint a gazdatisztek – a nagybirtokon és a nagybirtokból élve – szociálisan érzéketlenek lennének: „Sehol sem hallottam

17 FEKETE István: *Fölösleges több mezőgazdasági szakember* [1939] = *Tünődések. I.m.* 164–168.

18 FEKETE István: *A föld elindult* [1940] = *Tünődések. I.m.* 157–158.





**Elvonulás** – Fekete István író és Majoros István író-műfordító, filmkritikus a szigligeti Írók Alkotóházának parkjában, 1966 (Fortepan / Hunyady József)

gazdatisztról, aki akár jobbról, akár balról, a szélsőségek egy helyben álló tócsájában vagy a felelőtlenség tajtékzó medertelen patakjában úszkált volna, sanda szemmel a maga érdekeire meredve.”<sup>19</sup>

## FEKETE ÉS A NÉPI MOZGALOM

Talán a fentiek alapján érthető is, miért nem vált Fekete István népi íróvá – egy cél, külön utak. Ugyanazért, amiért a Turul Szövetséget vagy a Független Kisgazdapártot sem tekintjük a népi mozgalom részének, a falu és a paraszti sors iránti érdeklődés, a közösen megélt generációs élmények (Szabó Dezső hatása, az összeomlás, az 1918–20 közötti történetek), valamint a sűrű eszmei, társadalompolitikai és személyi átszínezések ellenére. Általában azt szokás gondolni, hogy az, hogy valaki szíven viseli a parasztság szociális és kulturális fölemelését, már automatikusan belépő a népiek közé. Pedig nem így van. A nagy különbség az, hogy a népiek számára a földreform nem csupán a társadalmi igazságságról szólt, hanem a kultúráváltásról is. Általuk az ezer éven át elnyomott parasztság szólalt meg, amelyik az „úri Magyarország” leváltását kívánta. Ez egy sokkal radikálisabb program volt, mint ami Feketét vonzotta.

<sup>19</sup> Uo. 158.

Sokan a földreform támogatói közül nem az elit leváltásában, hanem egy sokkal szűkebb körű, pragmatikusabb célrendszerben gondolkoztak. Nagy különbség, hogy valaki a társadalmi igazságosság elérésének eszközeként tekint a földosztásra vagy pedig a nemzetet átformáló célkitűzésként (bár a földreformot minden tekintetben elutasítók, illetve – egy negyedik álláspontként – a földet teljes egészében szocializálni kívánók számára a fenti különbség mindegy). S az is különbség, hogy valaki teljes vagy korlátozott földosztást kívánt-e. Fekete e kérdésben szemben állt a népi radikalizmussal, és igyekezett a nagybirtok-kisbirtok kérdésében középre pozicionálni magát, valamint áthangolta a diskurzust, hangsúlyozva, hogy nem a földreform a kérdés, hanem annak módja, továbbá el kell kerülni azt, hogy a földreform a demagógia járszalagjára kerüljön. Azon nem lehet csodálkozni, hogy Fekete egy nagybirtokon dolgozva, gazdatisztként óvatosan fogalmazott.

Feketét még egy kulturális-szocializációs tényező eltávolította a népiektől. A népi mozgalom ugyanis rendelkezett egy markánsan függetlenségi-protestáns alapállással és történelemszemlélettel. Ez nem azt jelenti, hogy a népiek egyházas értelemben lettek volna református beállítottságúak, vagy hogy politikai irányvonaluk felekezeti jellegű lett volna. De történelemfölfogásuk a protestáns hagyományhoz kötötte őket, amit aláhúzott az is, hogy többségük az ország keleti részén, valamint a határon túl született és nevelkedett, kevesebben érkeztek a Dunántúlról, de senki a magyar köztudatban a katolicizmus bástyájának számító Nyugat- és Északnyugat-Magyarországról. Az 1939-ben alakult Nemzeti Parasztpárt vezetésében csak négy katolikust találni: Szabó Zoltánt, Illyés Gyulát, Tamási Áront és Keresztury Dezsőt.<sup>20</sup> Fekete számára fontos volt a római katolikus vallás. Noha a függetlenségi gondolkör nem állt messze tőle, ahogyan arról *A kópányi aga testamentuma* című első, ifjúsági kalandregénye is tanúskodik, de a katolicizmus akkor is elválasztotta a népiek többségétől.

Fekete példája mutatja, hogy nem a témaválasztás, pontosabban a társadalmi rétegek kiválasztása, hanem a szemlélet jelentette a fő választóvonalat a népiek és a külvilág között. A munkáltató és munkás között harmóniát feltételező, katolikus szocializációjú Fekete távol állt az ürelles, átfogó rendszerellenzéskiséget hirdető népiektől, ha a fennálló rend iránti kritikája és bizonyos fokig a víziója egybe is vágott az övékével.

fontos volt számára  
a római katolikus vallás

## SZÖVETKEZETI DEMOKRÁCIA

Fekete István az '50-es években zavarba ejtő módon dicsérte a termelőszövetkezeti rendszert, igaz, nagyon nem is tehetett mást. Egy 1955-ös halászati cikkében méltatta a már szóba került halászközösségek autonómiáját, a belső döntéshozatal békés, de határozott módját, s egyenesen, mint az írás címe (*A htsz-ek őse: a halászbokor*) sugallja, a halászbokrokban a téesszervezet őseit látta. Ugyanakkor burkolt figyelmeztetés és kritika is olvasható a szövegben, amely szembeállítja a hagyományos halászbokor és a korántsem hagyományosan kialakított, szocialista téessz jellegzetességét, elsősorban a vezetői kiválasztódás tekintetében: „A vizeket és halászközt kizsákmányoló bérleti rendszernek vége. A víz – miként a föld – azé, aki benne dolgozik, de jó, ha a vezetők gondolnak arra, hogy a vezetés dupla felelősséggel jár, és a termelőszövetkezet eleje nemcsak címet és rangot jelent, de fokozott felelősségvállalást és példamutatást is.”<sup>21</sup> Végül kifejtette, hogy „a mai kor halászatának azon kell lennie, hogy a jelen legyen szép, megtartva a régiből, ami jó, de elvetve, ami rossz.”

20 PETRIK Béla: *Borbándi Gyula. Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében*. MMA, Bp. 2020. 50. A népi mozgalom második vagy „kiseb” generációja idején, nagyjából az 1940-es évek második felétől (amikor már a Horthy-kor s a vele kapcsolatos társadalmi rendszer is „félmult”) érdekes módon jóval többen reprezentálják a Dunántúlt, mint a korábbi évjáratban, sőt a kiemelkedő író-alkotók esetében az 1945 után befutott korosztálynál már érződik egy eltolódás a Dunántúl irányába – Csoóri Sándor Fejér megyéből, Nagy László és Tatay Sándor Veszprém megyéből, Csengey Dénes Tolna megyéből származott. Vö. BENKŐ Péter: *A magyar népi mozgalom almanachja*. Deák, Bp. 1998.

21 FEKETE István: *A htsz-ek őse: a halászbokor* [1955] = *Tünődések*. I.m. 146.



Fekete kiemelte a múltból példaként a szervezeti autonómiát, ami a közös életrenden alapult. Mint írta, „a halászbokrokat saját törvényeik igazgatták, amelyeket mindig betartottak, amíg csak nem jött ki a folyók szabályozása, a halak megfogyatkozása, a bérleti rendszer a maga törvényeivel, amit már nem tartott be senki.”<sup>22</sup>

A halászbokrokban demokrácia működött, legalábbis Fekete szerint: „A céhmester és a kormányos pedig sohasem dirigált, mert a halászbokorban teljes demokrácia uralkodott. Ezek a címek a megbecsülés kitüntetései voltak, a tudás és a rátermettség elismerése, de a közösség vagyonából egy fillérrel több nem esett rájuk, mint a bokor bármely tagjára, és a fogásból egy sovány kezeggel sem kaptak többet, mint akár a legénysorban levő legfiatalabb halász.”<sup>23</sup> A halászbokrokban látni a demokrácia csíráját, ma kissé romantikus gondolatnak hat. Talán azért sem lett Fekete István valós érdemei alapján elismert sem a Horthy-kori baloldalon, sem a Kádár-korszakban, mint társadalmi kérdésekkel foglalkozó, a szegények mellett kiálló író, mert túlságosan lírai stílusban írt a közéletéről, akkor, amikor a baloldali mozgalmakban a tudományos (vagy annak ható) fogalomkészletet, a szociológikus nyelvezetet várták el.

Fekete egyébként regényben is népszerűsítette a szövetkezés gondolatát. A *Zsellérek hőse*, Zsellér Péter, aki elindul a faluból, megjárja Budapestet, majd visszatér falura, megalapít egy magtár-részvénytársaságot és szövetkezetet.

Az ilyen karriertörténetekbe ágyazott társadalmi irányregények nem voltak egyedülállóak a korban: A. J. Cronin két évvel korábban megjelent *Citadel* című, a falusi Walesben és Londonban játszódó regényét említhetjük analógiaként, amely magyarul *Réztábla a kapu alatt* címmel jelent meg. Ennek hőse, egy skót orvos harmadmagával orvosi munkaközösséget alapít, ugyancsak népszerűsítve az együttműködés gyakorlatát a versenyre alapított kapitalista világban. Mindkét regény hőse a földrajzi perifériáról és faluról érkezik a fővárosba, és hazatérve,

a versenyből kiábrándulva, kezdeményeznek reformot a helyi közösségben. Csakhogy míg Nagy-Britanniában 1945 után a kormányzat merített Cronin regényéből, megreformálva az egészségügyi rendszert, az önkéntes szövetkezés magyar pártolóiak sorsa a mellőzés lett 1949 után – egészen másként valósult meg a szövetkezet meghonosítása, mint ők remélték a '30-as években. A Rákosi- és Kádár-kor erőszakos kollektivizálása lejáratta, devalválta a szövetkezet szót a magyar közéletben, óriási kárt okozva a valódi szövetkezés gondolatának.<sup>24</sup>

## » a valódi szövetkezés gondolata

### KÖVETKEZTETÉS

Fekete arra használta a '30-as évek végére kialakult írói nevét, hogy fölhívja a figyelmet mindenekelőtt a vadászattal, vadgazdálkodással foglalkozó csoportokra. Foglalkozott egy elhanyagolt foglalkozási csoporttal: a vadőrökkel, valamint védelmébe vette a gazdatiszteket, és kiállt az agrárproletariátus mellett. Utóbbi számára ugyanazokat a jogokat követelte, mint amit az ipari munkásság – lassan-lassan – kiharcolt magának. Az '50-es években a kunszentmártoni halászikola tanáraként visszatért '30-as évekbeli kedvelt témájához, a halászat-hoz. Sorsa mutatja, hogy volt, illetve lett volna helye *zöld irányba nyitott, szociálisan érzékeny, alapértékeiben konzervatív irányzatnak* a Horthy-korszak végefélé. Ám Fekete kiállása beleütközött munkáltatója és a fennálló gazdasági rendszer ellenállásába. Ezért gondolatai a szociális rendszer továbbfejlesztéséről, az agrárproletariátus jogainak bővítéséről és a kívánatos jóléti fejlődés irányáról és módjáról torzban maradtak. Amikor pedig egy nagyon rövid ideig tartó demokratikus rendszer keretében lett volna lehetőség a fölvetett társadalmi problémák megoldására, akkor éppen a Fekete által képviselt konzervatív értékrend lett gyanús, végül a Rákosi-korszakban az író egzisztenciálisan a partvonalra került. ■

<sup>22</sup> Uo. 145.

<sup>23</sup> Uo.

<sup>24</sup> Lásd bővebben: *A vidék szovjetizálása*. szerk. CSIRÓS GÁBOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN, Jaffa, Bp. 2023.